

D66 Actieplan tegen corruptie

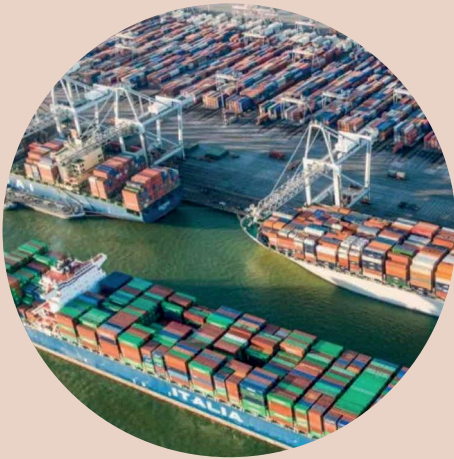
Kamerlid Maarten Groothuizen

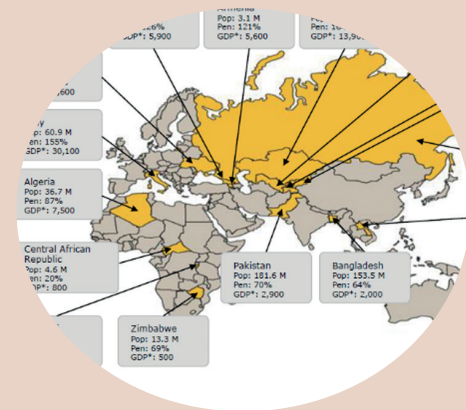
D66

Vier Amsterdamse marktmeesters laten zich 10 jaar lang wekelijks omkopen door kooplui op zoek naar het beste plekje. Kosten per keer: 2 tot 40 euro. Totale opbrengst: ca 75.000 euro per persoon.¹

Een douanier in de haven van Rotterdam zit in de zak van een grote drugsdealer en laat containers vol drugs Nederland en Europa binnenstromen.²

Het Russische *Vimpelcom* en het Zweedse *Telia*, twee telecombedrijven, betalen via een brievenbusfirma 300 miljoen euro aan steekpenningen aan de dochter van de president van Oezbekistan, in ruil voor toegang tot de Oezbeekse telecomsector. Het OM onderzoekt de activiteiten van het in Amsterdam gevestigde *Vimpelcom* en biedt het bedrijf een transactie aan van bijna 400 miljoen dollar. *Vimpelcom* accepteert dit en betaalt.³

Wat is corruptie?

Bovenstaande voorbeelden liggen qua beleving wellicht ver uit elkaar, maar hebben wel degelijk een gemene deler: corruptie. Het doet zich op allerlei niveaus voor en kent een veelheid aan verschijningsvormen. Of het nu gaat om omkoping van rechters of politieagenten, om een paar bankbiljetten in een envelop zodat een vergunningsaanvraag wat sneller wordt behandeld, of om een aanbesteding die wordt gegund aan het bedrijf van een familielid; allemaal situaties waarin een beslisser wordt verleid om zijn beslissingsbevoegdheid in te zetten om er zelf beter van te worden of om een ander te bevoordelen.

Die gemene deler zien we ook terug in de definitie die de internationale anti-corruptieorganisatie *Transparency International (TI)* hanteert:

“Corruptie is het misbruik van toevertrouwde macht voor persoonlijk gewin. Corruptie schaadt iedereen wiens leven, levensonderhoud of geluk afhankelijk is van de integriteit van mensen in een gezagspositie.”

Corruptie verstoort eerlijke concurrentie en beïnvloedt overheidskeuzes ten aanzien van veiligheid, milieu en gezondheid. Zo wist bijvoorbeeld het bedrijf *Kellogg Brown & Root* een aanbesteding voor een groot aardgasproject in Nigeria binnen te halen door honderden miljoenen te betalen aan Nigeriaanse ambtenaren.⁴ Het project werd daardoor niet gegund aan de veiligste ontwikkelaar, de milieuvriendelijkste ontwikkelaar of de ontwikkelaar die zich het meest inspant voor de lokale bevolking, maar aan een ontwikkelaar die het meeste (onder de tafel) betaalt (en dus aantoonbaar niet-integer is). Ook gerenommeerde bedrijven als *Airbus* maakten zich aan dergelijke praktijken schuldig. In 2016 kwam een smeergeldzaak van Airbus aan het licht, nadat het bedrijf zelf melding had gemaakt van onregelmatigheden. Airbus deed onder andere onwettige betalingen in Ghana voor de levering van militaire toestellen en in Azië bij een aantal luchtvaartmaatschappijen. Airbus schikte

begin 2020 voor een bedrag van \$4 miljard met de Amerikaanse, Britse en Franse autoriteiten.⁵

Deze en talloze andere voorbeelden⁶ illustreren hoezeer omkoping en corruptie een negatief effect hebben op vrijheid en gelijkheid van kansen. Corruptie is meer dan alleen het tegenovergestelde van integriteit, het is de vijand van integriteit en dient als zodanig beschouwd en bestreden te worden.

Corruptie als bedreiging

Corruptie is een groot en complex probleem. Het strekt zich uit van de miljoenen, misschien wel honderden miljoenen euro's, waarmee de voormalige Oekraïense president Janoekovitsj zichzelf en zijn familie verrijkte, via de peperdure woningen in London betaald met dubieus geld door rijken uit Rusland, China, de "gouden paspoorten" die Cyprus en Malta vrij makkelijk uitdelen aan eenieder die een groot bedrag op tafel legt, tot de berichten over "platte" douaniers en politiemensen⁷ in Nederland.

De impact van corruptie is groot. Landen met een slechte reputatie op het gebied van corruptie, zoals Oekraïne, China, Rusland en veel landen in Afrika, verliezen miljarden aan inkomsten.⁸ Geld dat ze goed kunnen gebruiken voor investeringen in zorg, onderwijs of infrastructuur. Corruptie is soms zelfs ronduit dodelijk, niet alleen vanwege aanslagen op journalisten⁹, onderzoekers en autoriteiten¹⁰, maar ook omdat corruptie vitale sectoren raakt, zoals de gezondheidszorg.¹¹ En corruptie heeft ook andere gevolgen. Het zorgt voor een gebrek aan vertrouwen tussen burgers en de overheid, en tussen burgers onderling. In een land als Oekraïne is het vertrouwen van burgers in kerninstituties als politie, OM en rechters extreem laag. En ook het onderlinge vertrouwen wordt geschaad. In een land met wijdverspreide corruptie is het lastig je er helemaal aan te onttrekken. Wie zou niet wat toestoppen aan de dokter of verpleger voor wat extra zorg voor een ziek kind, of een zieke ouder? Zo ontstaat een systeem waaraan je je bijna niet kunt onttrekken. Corruptie heeft ook nog een ander effect. De vele miljarden die vaak worden ondergebracht in westerse landen, of via financiële instellingen uit het westen worden weggesluisd, hebben een negatief effect op de integriteit in deze landen. Het vele geld corrumpeert. Zo heeft de Britse hoofdstad Londen inmiddels de bedenkelijke reputatie van "witwas hoofdstad" van de wereld.¹² Zorgwekkend is ook de wetenschap dat de meest corrupte landen, vaak ook landen zijn met een autocratische regeringsstijl.^{13 14}

Corruptie in de EU

Maar ook dichterbij huis, in de Europese Unie, is corruptie een serieus probleem. Landen als Bulgarije, Hongarije en Roemenië kampen met serieuze vraagstukken omtrent corruptie die niet zelden ook tot politieke problemen leiden, zoals de protesten in Bulgarije¹⁵ en Roemenië¹⁶ laten zien. Hongarije stond in 2019 nog bovenaan de lijst van lidstaten waar het Europese anti-fraude bureau OLAF het vaakst onderzoek naar fraude had gedaan. Het bureau vond fraude met EU geld in bijna 4% van de uitbetalingen die de EU aan Hongarije deed.¹⁷

Corruptie in Nederland

De drie hierboven genoemde voorbeelden hebben nog een gemene deler. Ze speelden allemaal in Nederland. Nederland is niet het eerste land waar mensen aan denken als het over corruptie gaat. Je zult hier niet aan de kant worden gezet door een agent die net zo lang zoekt naar een minuscule overtreding totdat hij een excuus vindt om zijn magere salaris aan te vullen, zoals dat in veel landen niet ongebruikelijk is en politici en bestuurders hebben doorgaans een schoon imago. De Nederlandse burger heeft doorgaans weinig last van dagelijkse corruptie. Daarom scoort Nederland ook relatief goed op de *Corruption Perceptions Index* van TI. Deze index geeft de gepercipieerde corruptie in de publieke sector weer. In 2019 stond Nederland op de 8e plaats.¹⁸

Niets aan de hand? Zo eenvoudig is het niet. Nederland heeft namelijk een heel ander probleem. Het grote aandeel van Nederland in de wereldhandel eist een grote verantwoordelijkheid in de bestrijding van corruptie. Dat brengt ons bij een belangrijk pijnpunt: de bijzondere kwetsbaarheid van ons land als het gaat om corruptie. Nederland heeft met Rotterdam de grootste containerhaven van Europa en is daarmee een belangrijke importeur en `adoorvoerhaven. Daarnaast hebben ons belastingstelsel en onze financiële markt een grote aanzuigende werking op buitenlandse bedrijven en kennen we, zeker voor zo'n klein land, een groot aantal multinationals. Deze in Nederland gevestigde bedrijven horen in het buitenland niet bij te dragen aan corrupte systemen, toch gebeurt het wel. Zo kwamen de afgelopen jaren onder meer de Nederlandse bedrijven *Shell*¹⁹, *Damen Shipyards*²⁰, *Van Oord*²¹, *IHC*²², en *SHV*²³ in het nieuws vanwege mogelijke corruptie in het buitenland, vaak met de verdenking dat er steekpenningen zijn betaald om lucratieve contracten te verkrijgen. Nederland draagt met zijn export dus bij aan wereldwijde corruptie. Deze factoren maken dat zowel binnen als buiten onze landsgrenzen corruptie plaatsvindt die valt onder de rechtsmacht van Nederland. En dat betekent dat Nederland een verantwoordelijkheid heeft om op te treden en corruptie aan te pakken.

Dat aanpakken blijkt in de praktijk echter niet zo eenvoudig. Ondanks het feit dat het Wetboek van Strafrecht voldoende mogelijkheden biedt qua rechtsmacht en strafbaarstellingen, blijft het aantal vervolgingen voor omkoping (al dan niet in het buitenland gepleegd) achter ten opzichte van de omvang van het probleem.²⁴ Het *Exporting Corruption Report* van TI beoordeelt landen op hun inzet tegen corruptie in relatie tot hun aandeel in de wereldexport en handhaving van de OESO Conventie tegen buitenlandse corruptie.²⁵ Nederland zit al jaren in de categorie *'limited enforcement'* (de derde categorie van vier), terwijl landen met een vergelijkbaar aandeel in de export, zoals het VK, in de categorie *'active enforcement'* (de hoogste categorie) zit.²⁶ TI benoemt dat Nederland een exportaandeel heeft van 3,1%, maar desondanks in de periode van 2016 tot en met 2019 slechts 16 onderzoeken en twee strafzaken is gestart n.a.v. verdenkingen van buitenlandse omkoping. Terwijl het VK met een aandeel van 3,6% in diezelfde periode in totaal 35 onderzoeken en 7 zaken is gestart. TI trekt harde conclusies en geeft aan dat Nederland een "vrij zwakke anti-corruptiecultuur kent, waarbij juist in het buitenland nogal eens weggekeken wordt bij verdachte situaties".²⁷ Daarnaast hekelt TI het feit dat schikkingsbedragen in Nederland veel lager zijn dan in het buitenland, dat over die schikkingen weinig wordt gecommuniceerd en dat duidelijke regels om geïncasseerde schikkingsbedragen terug te geven aan benadeelden ontbreken. Het kabinet reageerde wisselend op Kamervragen van D66 over de kwetsbare positie van Nederland bij de bestrijding van corruptie.²⁸ Eerst relativeerde het kabinet het probleem, vervolgens werd op die reactie teruggekomen en werd het probleem erkend.

Voorstellen

Om corruptie beter te kunnen aanpakken doet D66 de volgende voorstellen:

Verplicht onafhankelijk toezicht door rechtspersonenreclassering op de naleving van transactie-afspraken bij financieel-economische delicten en het recht op vervolging bij niet-naleving van die afspraken.

D66 roept de regering op om een bedrijfsreclassering of rechtspersonenreclassering in het leven te roepen. Deze instantie moet toezicht gaan houden op afspraken die gemaakt zijn als onderdeel van een hoge transactie. Bedrijven die bijvoorbeeld verbeteringen op het gebied van compliance hebben toegezegd, moeten aan die toezeggingen worden gehouden. D66 wil bovendien dat het OM de bevoegdheid krijgt om alsnog over te gaan tot vervolging als de rechtspersonenreclassering constateert dat de onderneming de voorwaarden uit de transactie niet naleeft. In het huidige Nederlandse systeem is het niet mogelijk als bijzondere voorwaarde bij een transactie te stellen dat een rechtspersoon compliance-maatregelen neemt. Ook het recht op vervolging door het OM herleeft niet onder de Nederlandse wet als een onderneming de afspraken uit een transactie niet naleeft.²⁹

D66 wil dat de regering de wet wijzigt zodat:

- 1. bij een transactie met een rechtspersoon als voorwaarde het nemen van compliance-maatregelen kan worden opgelegd.**
- 2. onafhankelijk toezicht op de naleving van transactie-afspraken mogelijk wordt door rechtspersonenreclassering, zoals ook al is voorgesteld door de voorzitter van het College van Procureurs-Generaal.³⁰**
- 3. het OM bij niet-naleving van de transactievoorwaarden het recht heeft om alsnog te vervolgen.**

Meer onderzoeksbevoegdheden voor de Rijksrecherche

Verdenkingen van ambtelijke omkoping worden onderzocht door de Rijksrecherche. Omdat omkoping een delict is dat zich niet in de volle openbaarheid voltrekt, zijn

dergelijke onderzoeken complex en is het succes daarvan voor een groot deel afhankelijk van de inzet van bijzondere opsporingsbevoegdheden. Daarbij wringt het dat voor een aantal delicten een maximale gevangenisstraf is bepaald van minder dan acht jaar gevangenisstraf³¹, waardoor de Rijksrecherche en het OM bij onderzoeken niet kunnen beschikken over het volledige arsenaal aan bijzondere opsporingsbevoegdheden van het Wetboek van Strafvordering. Zo is de mogelijkheid om afluisterapparatuur te plaatsen in een woning³² voorbehouden aan onderzoeken naar strafbare feiten waar een strafmaximum van 8 jaar of meer op staat. Hetzelfde geldt voor het vastleggen of ontoegankelijk maken van gegevens door middel van het hacken van een verdachte server of computer.³³ **Willen wij corruptie effectief aanpakken, dan zullen we de Rijksrecherche en OM daartoe ook echt in staat moeten stellen en het Wetboek van Strafvordering dusdanig moeten wijzigen dat zij wel over alle bijzondere opsporingsbevoegdheden kan beschikken. D66 roept de regering op de wet hiertoe te wijzigen.**

Aandacht voor facilitators

Bij corruptie spelen ook faciliterende bedrijven of zogeheten ‘enablers’ vaak een rol. Uit de documenten van de zogenaamde *Luanda Leaks*³⁴ blijkt dat diverse westerse consultancybureaus, zoals *McKinsey*, *Boston Consultancy Group* (BCG) en *PricewaterhouseCoopers* (PWC), betrokken waren bij de corruptie schandalen van Isabella Dos Santos. Zelfs nadat diverse westerse banken de banden met Dos Santos hadden afgebroken als gevolg van de dubieuze bron van haar welvaart, leverden deze bedrijven nog steeds adviezen over het ontlopen van belastingen en het wegsluizen van vermogen³⁵. Omdat consultancybureaus niet direct onder de reikwijdte van de Wet ter voorkoming van witwassen en financieren van terrorisme (Wwft), zijn deze bedrijven minder gereguleerd, bijvoorbeeld kijkend naar cliëntenonderzoek³⁶. Ondanks de rol die deze bedrijven gespeeld zouden hebben in de *Luanda Leaks* (en eerdere corruptie en witwas zaken zoals bijvoorbeeld de zogeheten ‘State Capture’-zaak in Zuid Afrika³⁷) schrijven de ministers van Financien en Justitie en Veiligheid dat “risico’s op witwassen en financieren van terrorisme in deze sector laag zijn”.³⁸ De consultancysector wordt daarom niet genoemd als risicosector binnen de zogeheten nationale risicoanalyse (NRA) of supranationale risicoanalyse (SNRA). D66 vindt dat

juist bij een complex probleem als corruptie niet alleen gekeken moet worden naar de directe schuldigen maar ook naar de ‘enablers’ die hen (indirect) in staat stelden om hun misdaden te begaan. Kijkend naar de recent opnieuw uitgevoerde National Risk Assessment Witwassen 2019 zijn er meerdere van de 15 grootste witwasdreigingen, bijvoorbeeld ‘Offshore vennootschappen’ en ‘Handelsconstructies met diensten’ welke beiden een grote potentiële impact hebben en een lagere weerbaarheid, waarbij consultancybureaus indirect een rol kunnen spelen³⁹. **Daarom dient de regering er op aan te dringen dat er bij de opstelling van komende nationale en supranationale risicoanalyses (NRA en SNRA) meer aandacht is voor sectoren welke een groot indirect risico vormen.**

Een civiele confiscatiebevoegdheid voor het Openbaar Ministerie

D66 en SP hebben de regering een jaar geleden opgeroepen te komen tot een vorm van *Non Conviction Based Confiscation*. Deze bevoegdheid is een anti-corruptiemiddel bij uitstek omdat het OM daarmee in staat is om onverklaarbaar vermogen in beslag te nemen en de rechter te verzoeken dit verbeurd te verklaren, zonder dat er een strafrechtelijke veroordeling hoeft te worden uitgesproken⁴⁰. Daarbij kan het gaan om vermogensbestanddelen die vermoedelijk afkomstig zijn van criminele activiteiten, waarvoor geen rechthebbende (en ook geen verdachte) beschikbaar is. Maar ook zogeheten ‘onverklaarbaar vermogen’ kan daarmee worden afgenomen. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer een ambtenaar van de douane eigenaar blijkt te zijn van meerdere dure huizen in binnen- en buitenland, of wanneer iemand zonder reguliere inkomsten meerdere dure auto’s bezit. Ook het eerder genoemde corrupte en corrumperende geld dat naar West-Europa wordt weggesluisd zou hiermee eenvoudiger en sneller afgepakt kunnen worden. De regering heeft inmiddels laten weten deze bevoegdheid te onderzoeken en hiervoor een wet te maken, maar gaat voornamelijk in op de mogelijkheden voor criminaliteitsbestrijding in het algemeen.⁴¹ **D66 vindt de civiele confiscatiebevoegdheid een anti-corruptiemiddel bij uitstek en vraagt de regering daarom nader in te gaan op de kansen die deze bevoegdheid biedt voor het Nederlandse anti-corruptiebeleid.**

Het versterken van de positie van klokkenluiders in Nederland

Klokkenluiders zijn een belangrijke bron van informatie over misstanden en als zodanig zijn zij onmisbaar in de strijd tegen corruptie. D66 vindt dat zij maximaal beschermd moeten worden, zodat de drempel om misstanden aan de kaak te stellen zo laag mogelijk is. Het is dan ook pijnlijk om te moeten constateren dat klokkenluiders in Nederlandse dienst niet de bescherming krijgen die zij verdienen. Zo werd Fidelia Onoghaife, een senior beleidsadviseur op de Nederlandse ambassade in Nigeria, ontslagen nadat zij bij het ministerie aan de bel trok. Zij had namelijk ontdekt dat de ambassadeur in Nigeria geheime informatie over OM-onderzoek naar corruptie bij Shell had doorgespeeld aan de lokale Shell-directeur. De ambassadeur werd teruggeroepen en kreeg *'desk duty'*, de klokkenluidster werd ontslagen. Onterecht en een directe reactie op haar handelen als klokkenluidster, zo oordeelde de rechtbank Den Haag.⁴²

Hoewel TI de klokkenluidersbescherming in Nederland op papier aanduidt als *'strong'* (de hoogste categorie), geeft de organisatie ook duidelijk aan dat de praktijk weerbarstiger is dan de theorie en dat de instantie die speciaal daarvoor in het leven is geroepen, het Huis voor Klokkenluiders, nog steeds niet naar behoren lijkt te functioneren.⁴³ Bij een eerste evaluatie in 2020 was volgens de consultant onvoldoende data voorhanden om concrete uitspraken te doen over het functioneren van het Huis en de Wet Huis voor Klokkenluiders. De perceptie ten aanzien van slagkracht, 'klanttevredenheid' en doorlooptijden van het Huis blijkt echter weinig optimistisch.⁴⁴ Ook Ombudsman Reinier van Zutphen bracht in 2019 een kritisch advies uit over het functioneren van het Huis.⁴⁵ Daarin uitte hij zorgen over de achterstanden, pleit hij voor een duidelijkere bepaling en beschrijving van de positie van klokkenluiders en wijst hij op het belang van een spoedige evaluatie van de Wet Huis voor Klokkenluiders.

D66 onderschrijft de adviezen uit het evaluatierapport en het advies van de Ombudsman en roept op tot nader onderzoek naar de effectiviteit en de wettelijke basis van het Huis. Daarnaast moet kritisch en doorlopend onderzoek worden gedaan naar de gevolgen voor melders, de doorlooptijden van meldingen, de daadwerkelijke

rechtsbescherming die de Wet en het Huis bieden en de vindbaarheid en bekendheid van het Huis. Verder zal onderzoek moeten worden gedaan naar klokkenluiders die niet bij het Huis terechtkomen en wat de oorzaak daarvan is. Gaat het daarbij om gevallen waarin interne procedures voldoende effectief zijn of gaat het juist om gevallen waarin die procedures niet werken en melders de stap naar het Huis niet durven zetten?

Ook roept D66 de regering op om de EU richtlijn inzake klokkenluiders volledig en tijdig te implementeren.⁴⁶ Deze Richtlijn biedt bescherming aan klokkenluiders die melding maken van inbreuken op het Unie-recht. D66 is van mening dat datzelfde beschermingsniveau ook geboden zou moeten worden aan klokkenluiders die werkzaam zijn op gebieden die geen verband hebben met het Unie-recht. De rol van klokkenluiders is dusdanig cruciaal dat hun bescherming niet zou mogen afhangen van de vraag of de misstanden die zij melden al dan niet raken aan het Unie-recht. Mochten zij te maken krijgen met vergelding in verband met een gedane melding, dan dient de bewijslast daarvan te liggen bij de werkgever en niet bij de melder.

Nederland moet zich in Europa actief inzetten om de handel in “gouden paspoorten” door Malta te laten stoppen.

Iedereen van buiten de EU kan in Malta en Cyprus een EU-paspoort kopen voor een paar miljoen euro en daarmee vrijelijk reizen en zaken doen binnen de Unie. Het “naturalisatiebeleid” van deze landen vormt daarmee een ernstige bedreiging voor de veiligheid binnen de EU. Deze handel in “gouden paspoorten” trekt criminelen aan van buiten de EU; het faciliteert hen namelijk bij het wegsluizen van grote sommen geld en vermogensbestanddelen. Bovendien maakt het politici kwetsbaar voor corruptie. Met deze handel in paspoorten importeren Malta en Cyprus corruptie in de EU. Inmiddels is de Europese Commissie een inbreukprocedure gestart tegen Malta en Cyprus en heeft Cyprus zijn programma stilgelegd.⁴⁷ Dat is een goede stap, maar gaat nog niet ver genoeg. **D66 roept de Nederlandse regering op om aan te dringen bij de Europese Commissie om een wetsvoorstel op tafel te leggen dat gouden paspoorten verbiedt in de EU.**^{48 49}

Februari 2021

Eindnoten

1. <https://www.parool.nl/nieuws/corrupte-amsterdamse-marktmeesters-moeten-terugbetalen~bf24b9d4c/>.
2. <https://www.om.nl/onderwerpen/corruptie/nieuws/2020/08/03/om-eist-in-hoger-beroep-ruim-13-jaaar-cel-voor-drugssmokkel-in-rotterdamse-haven>
3. <https://www.accountant.nl/nieuws/2018/4/ey-vervolgd-in-vimpelcom-zaak/>
4. <https://www.justice.gov/opa/pr/kellogg-brown-root-llc-pleads-guilty-foreign-bribery-charges-and-agrees-pay-402-million>: “KBR pleaded guilty to conspiring with its joint-venture partners and others to violate the FCPA by authorizing, promising and paying bribes to a range of Nigerian government officials, including officials of the executive branch of the Nigerian government, NNPC officials, and NLNG officials, to obtain the EPC contracts. KBR also pleaded guilty to four counts of violating the FCPA related to the joint venture’s payment of tens of millions of dollars in “consulting fees” to two agents for use in bribing Nigerian government officials.
5. <https://fd.nl/ondernemen/1333131/airbus-schikt-smeergeldaffaire-met-4-mrd>
6. Zie bijvoorbeeld <https://www.transparency.org/en/news/25-corruption-scandals>
7. <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/nieuw-politieteam-moet-corrupte-agenten-opsporen-helaas-een-gegeven-dat-er-rotte-appels-zijn~bcc71bae/>
8. Het World Economic Forum schat dat corruptie ontwikkelingslanden jaarlijks 1,26 triljoen dollar kost. <https://www.weforum.org/agenda/2019/12/corruption-global-problem-statistics-cost/>
9. Notoir voorbeeld is de bomaanslag op de Malteser journaliste Daphne Caruana Galizia in oktober 2017.
10. Bijvoorbeeld de mogelijke aanslag op de voormalige centrale bankier van Oekraïne Valeria Gontareva in London in 2019. <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/12/27/niet-alleen-ik-alle-oekraïense-hervormers-lopen-gevaar-a3985022>
11. In zijn boek *Money Land* beschrijft de Britse journalist Oliver Bullough hoe corrupte zwendel met kankermedicatie ten koste gaat van de mensen die ze het meeste nodig hebben.
12. <https://www.economist.com/leaders/2018/10/11/londons-financial-flows-are-polluted-by-laundered-money>
13. <https://www.visualcapitalist.com/visualizing-corruption-around-the-world/>

14. Interessant is de recente analyse van onderzoekscollectief OCCRP over hoe een bondgenoot van de Wit-Russisch dictator Lukachenko de financiële restricties ontweek. <https://www.occrp.org/en/investigations/tycoon-with-close-ties-to-belarus-dictator-used-time-travel-to-evade-sanctions>
15. <https://www.topics.nl/bulgarije-wil-af-van-zijn-maffiaregime-a14635753vk/567d1c69696c9432f65903e412369e8a5fe4034b09a00d420f1c1641daba93bd/?context=brand/vk/&referrerUserId=4d18eeb0-3bde-4eb6-8817-90f98c725278>
16. <https://www.trouw.nl/nieuws/kiezers-in-roemenie-straffen-corruptie-af~bed4200e/>
17. https://ec.europa.eu/anti-fraud/sites/antifraud/files/olaf_report_2019_en.pdf
18. Er is overigens wel sprake van stagnatie. In 2019 haalde Nederland 82 punten. 20 jaar geleden was dat nog 90 punten. <https://www.transparency.nl/nieuws/2020/01/cpi-2019-nederland-stagneert-op-anti-corruptieladder/>
19. <https://fd.nl/economie-politiek/1351721/om-italie-eist-celstraffen-tegen-voormalig-medewerkers-shell>
20. <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/10/20/corruptie-onderzoek-verkopers-van-scheepsbouwer-damen-doen-wereldwijd-verdachte-betalingen-a2687740>
21. <https://www.transparency.nl/nieuws/2020/01/luanda-leaks-nederland-weer-betrokken-bij-corruptie-in-het-buitenland/>
22. <https://fd.nl/weekend/1359643/de-zure-afdronk-van-ihc-s-grootste-order-ooit>
23. <https://www.rtlnieuws.nl/economie/artikel/4167571/onderzoek-door-fiod-naar-dochterbedrijven-shv>
24. OECD IMPLEMENTING THE OECD ANTI-BRIBERY CONVENTION PHASE 4 REPORT Netherlands: <https://www.oecd.org/corruption/Netherlands-Phase-4-Report-ENG.pdf>
25. Zie: Exporting Corruption 2020: https://images.transparencycdn.org/images/2020_Report_ExportingCorruptionFull_English.pdf
26. Zie: https://images.transparencycdn.org/images/2020_Report_ExportingCorruptionFull_English.pdf
27. <https://www.transparency.nl/nieuws/2020/10/nederlandse-regering-te-laks-in-de-strijd-tegen-buitenlandse-omkoping/>
28. <https://www.transparency.nl/nieuws/2020/05/minister-krabbelt-terug-van-eerdere-relativering-conclusie-exporting-corruption/>
29. Antwoorden Kamervragen over reclassering voor veroordeelde Bedrijven, 24 april 2019.

30. <https://fd.nl/economie-politiek/1290211/topman-om-schaart-zich-achter-rechterlijke-toets-van-schikkingen-met-bedrijven>
31. Bijvoorbeeld artikel 177 en 363 van het Wetboek van Strafrecht.
32. Artikel 126l Wetboek van Strafvordering (Sv).
33. Artikel 126nba Sv.
34. <https://www.icij.org/investigations/luanda-leaks/>
35. <https://www.icij.org/investigations/luanda-leaks/western-advisers-helped-an-autocrats-daughter-amass-and-shield-a-fortune/>
36. Aangangsel Handelingen, vergaderjaar 2019–2020, nr. 1671.
37. Financial Times, 26 juni 2019 (<https://www.ft.com/content/b1cb6ba2-86c6-11e9-b861-54ee436f9768>)
38. Aangangsel Handelingen, vergaderjaar 2019–2020, nr. 1671.
39. Bijlage 943676 p. 80 bij Kamerstukken II, 2019/20 , 31477 nr. 51.
40. Vormen van een dergelijke civiele (of in rem) procedures bestaan in Ierland, Italië, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten.
41. <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/11/21/meer-mogelijkheden-voor-afpakken-crimineel-vermogen>
42. <http://deeplink.rechtspraak.nl/uitspraak?id=ECLI:NL:RBDHA:2020:8886>
43. <https://www.transparency.nl/wp-content/uploads/2020/06/Mapping-the-EU-on-Whistleblower-Protection-TI-NL.pdf>
44. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2020/06/30/rapport-evaluatie-wet-huis-voor-klokkenluiders>
45. <https://www.nationaleombudsman.nl/nieuws/2019/minister-bzk-deelt-advies-over-huis-voor-klokkenluiders-met-tweede-kamer>
46. Richtlijn (EU) 2019/1937 van het Europees Parlement en de Raad van 23 oktober 2019 inzake de bescherming van personen die inbreuken op het Unierecht melden
47. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_1925
48. Zie: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/10/26/antwoorden-kamervragen-over-het-bericht-exclusive-cyprus-sold-passports-to-criminals-and-fugitives>
49. <https://reneweuropegroup.eu/en/news/1658-eu-citizenship-must-not-be-for-sale/>